

Μνήμων

Τόμ. 37 (2019)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ● ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ● ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ● ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ● ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Τρέσιος († 1840) και η «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ● ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ● ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΘΕΩΣ, Το τυπογραφείο και «Βεργατικό Εκδοτικό "Το Άστρο"»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κοινοματικού τυπογραφείου (1927-1931) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ● ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γυανθρακαποθήκες στο Λαγείο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκων της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Γεώργιος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηρωάννου, Σοφία Ματσάου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητριάδης, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαργάκα, Ελένη Γιαρά

37

ΑΘΗΝΑ 2019-2020

Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015, επιμ. Όλγα Κατσαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΠΟΥΜΠΑΡΗΣ

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΟΥΜΠΑΡΗΣ Ν. (2024). Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015, επιμ. Όλγα Κατσαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018. *Μνήμων*, 37, 334-338. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/37123>

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ☛ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ☛ ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ☛ ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ☛ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος († 1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ☛ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ☛ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) ☛ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ☛ ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Ίκαρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γκαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μελέτες

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο . . .	11-44
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869).	45-70
ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα	71-104
ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού	105-124
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ:	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος (†1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του	125-158
ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα . .	159-170
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) . .	171-194
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές	195-220
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτού- του Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργα- νισμός.	221-248

Προσεγγίσεις

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (15.12.1931 – 18.7.2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της	249-258
--	---------

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα . .	259-276
--	---------

Μνήμη Κωνσταντίνου Ντόκου (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ 277-284

Βιβλιοκρισίες

Γκαρος Μαντούβαλος, *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχειρήση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 463 σ. (Βαγγέλης Σαράφης) 285-288

Nikolaos A. Chrissidis, *An Academy at the Court of the Tsars. Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*, Northern Illinois University Press, 2016, 384 σ. (Γιάννης Καρράς) . . . 288-291

Katerina Galani, *British Shipping in the Mediterranean during the Napoleonic Wars. The Untold Story of a Successful Adaptation*, Leiden – Βοστώνη, Brill, 2017, 278 σ. (Γκαρος Μαντούβαλος) 292-298

Le consulat de Venise, tome II (1750-1751) και III (1752-1753), publiés par Nicolas E. Karapidakis, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Études de l'Histoire de Chypre, Nicosie 2017, 538+735 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου) 298-302

Βασίλειος Γ. Μαργακός, «Μόνον ἐπὶ τούτῳ καυχῶμαι: ὅτι τὴν πατρίδα ἠγάπησα». *Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις τῆς πατρίδας στὸν Γκριγκὸρ Παρλίτσεφ (1830-1893)*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2018, 480 σ. (Σοφία Ματθαίου) 302-308

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018, 8ο μικρό, 235 σ. (Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης) 308-316

Ἑλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες, ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀναστασία Παπαδία-Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Τμῆμα Ἱστορίας και Ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἱστορήματα 7, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Εὐρασία, 2018, 686 σ. (Γιάννης Κόκκωνας) 317-327

Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War*

<i>Failed to End, 1917-1923</i> , London, Penguin Books, 2017, 464 σ. (ελληνική έκδοση: <i>Οι Ηττημένοι. Γιατί δεν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 1917-1923</i> , μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018, 414 σ.) (Ελλη Λεμονίδου) . . .	327-334
<i>Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015</i> , επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ. (Νικόλαος Μπουμπάρης) . . .	334-338
<i>Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο πέλαγος (τέλη 14ου – αρχές 19ου αιώνα)</i> , επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2018, 382 σ. (Δημοσθένης Α. Δόνος) . . .	339-342
<i>Άννα Ματθαίου, Οικογένεια και σεξουαλικότητα, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Ελληνικές μαρτυρίες, 17ος – αρχές 19ου αι.</i> , Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 2019, 276 σ. (Δημήτρης Δημητρώπουλος)	342-346
<i>Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους</i> , Αθήνα, Θεμέλιο, 2019, 320 σ. (Στρατής Μπουρνάζος) . . .	346-350
<i>Εύη Καρούζου, Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2019, 256 σ. (Κατερίνα Γαρδίκα).	350-353
<i>Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)</i> , Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου) . . .	354-358
<i>Σοφία Λαΐου, Μαρίνος Σαρηγιάννης, Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά</i> , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 184 σ. (Ελένη Γκαρά)	359-366

Χρονικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2019-2020

Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2019-2020 . . .	367
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	367-368
Β'. Συνέδρια – Ημερίδες	369
Γ'. Εκδόσεις	369

Δ'. Το Facebook της EMNE	369
Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2020-2021 . . .	370
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	370-371
Β'. Συνέδριο	371-372
Γ'. Το Facebook της EMNE	372
Ευρετήριο τόμου 37 (2019-2020)	373-396
Contents – Table des matières	397-398

αγγλική γλώσσα, παρουσιάζουν πολλές δυσκολίες και παγίδες για όποιον επιχειρεί την απόδοσή τους σε άλλη γλώσσα. Το ελληνικό κείμενο χαρακτηρίζεται από ρευστό και εύληπτο ύφος, που γίνεται άνετα και χωρίς πολλές δυσκολίες κατανοητό από τον αναγνώστη, ενώ οι αναπόφευκτες μικροαβλεψίες δεν επηρεάζουν καθόλου την υψηλή ποιότητα της συνολικής εικόνας του έργου. Θα ήταν ευχής έργο η εκδοτική αυτή προσπάθεια του εκδοτικού οίκου Αλεξάνδρεια να συνεχιστεί με την έκδοση και άλλων έργων για την ιστορική αυτή περίοδο, η οποία παραμένει για το ελληνικό κοινό άγνωστη ή ημιφωτισμένη, σε βαθμό δυσανάλογο προς την ιστορική της σημασία στο ευρύτερο πανόραμα της ευρωπαϊκής ιστορίας του 20ού αιώνα.

ΕΛΛΗ ΛΕΜΟΝΙΔΟΥ

Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015, επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ.

Το ιστορικό παρελθόν συγκροτείται εν πολλοίς από τον τρόπο της καταγραφής του στις γραπτές και προφορικές πηγές καθώς και από τον τρόπο που τα μεταγενέστερα κοινωνικά περιβάλλοντα εγγράφουν αυτό το ιστορικό παρελθόν στο δικό τους παρόν.

Οι εορτασμοί σημαντικών γεγονότων, ιδιαίτερα εκείνων που φέρουν τον χαρακτήρα εθνικής επετείου, λειτουργούν επιβεβαιωτικά για τις αξίες που αυτά εξέφρασαν, αλλά και για όσες αξίες εκ των υστέρων ενδύθηκαν. Εξάλλου, οι επέτειοι, με τη συμβολική τους σημασία, αποτελούν πεδίο πολλαπλών, διαφορετικών και ορισμένες φορές ανταγωνιστικών μεταξύ τους προσλήψεων και αναγνώσεων του παρελθόντος. Οι εθνικές επέτειοι προσφέρουν την ευκαιρία για αναστοχασμό και ανάπτυξη νέων προσεγγίσεων στην ερμηνεία του παρελθόντος. Σε αυτήν την κατεύθυνση η ιστορική επιστήμη, επιστρατεύοντας εργαλεία και αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας, καλείται να μετάσχει στον δημόσιο διάλογο με αφορμή τον εορτασμό. Η επικείμενη επέτειος της διακοσιετηρίδας από την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ενός γεγονότος που αποτελεί την πράξη γέννησης του ελληνικού κράτους, φαίνεται πως ήδη έχει επηρεάσει τις κατευθύνσεις της σύγχρονης μας ιστορικής έρευνας.

Δεν ισχύει το ίδιο όμως με τον εορτασμό των διακοσίων ετών από την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησό (1814). Κάτι ανάλογο είχε συμβεί και στον εορτασμό της επετείου των εκατόν πενήντα χρόνων, σε αντίθεση με τον πληθωρισμό εκδόσεων και δράσεων λίγα χρόνια αργότερα για την εκατονπεντηκονταετηρίδα από την Επανάσταση —κι ας ατύχησε εκείνη στα χέρια της δικτατορίας. Ίσως αυτή η φαινομενική παράλειψη, τότε και τώρα, να είναι αποτέλεσμα της συμπερίληψης της ιστορίας της Φιλικής Εταιρείας ως τμήματος της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, μιας και είναι ο φορέας, εκείνη η συνωμοτική εταιρεία, που μερίμνησε για την επαναστατική προπαρασκευή.

Ωστόσο, η προσέγγιση της Ελληνικής Επανάστασης δεν είναι δυνατόν να είναι πλήρης, αν δεν συνδυαστεί με την ιδεολογική προετοιμασία της, την κατανόηση του κοινωνικού και οικονομικού περιγύρου αυτών που συνέλαβαν την ιδέα, προχώρησαν

στην ίδρυση και στελέχωσαν τη Φιλική Εταιρεία, τον κατεξοχήν θεσμό που ανέλαβε να οδηγήσει το Γένος στον ξεσηκωμό και μάλιστα με όρους νεωτερικότητας, αφού η απόπειρα για την απόκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας θεωρήθηκε ζήτημα που έπρεπε να φέρουν σε πέρας οι Έλληνες με τον δικό τους αγώνα.

Με αφορμή την επέτειο των διακοσίων ετών από την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας οργανώθηκαν λίγες σχετικές επιστημονικές εκδηλώσεις: ως επιστημόνουμε δύο: ένα Συνέδριο στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (βλ. τα *Πρακτικά* στο Α. Μανδουλάρα, Γ. Νικολάου [επιμ.], *Η Φιλική Εταιρεία: Επαναστατική δράση και μυστικές εταιρείες στην νεότερη Ευρώπη*, Αθήνα, Ασίνη, 2017), και μία Ημερίδα στην Αθήνα, συνδιοργάνωση του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία και του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ. Τα *Πρακτικά* της Ημερίδας κυκλοφόρησαν στα μέσα του 2018 από τις εκδόσεις του Ιδρύματος της Βουλής, υπό την επιστημονική επιμέλεια της κ. Όλγας Κατσιαρδή-Hering. Πρόκειται για μια προσπάθεια να τιμηθεί η Φιλική Εταιρεία και η οργανωτική επαναστατική της δράση: τιμή που διέρχεται από την αναστοχαστική προσέγγιση της ιστορίας της Εταιρείας.

Στον περί ου ο λόγος τόμο περιλαμβάνονται δέκα εργασίες πανεπιστημιακών και ειδικών επιστημόνων, με την έμφαση να δίνεται στην κατανόηση της διαμόρφωσης και της δράσης των μελών της μέσα στα αστικά περιβάλλοντα που τα φιλοξένησαν: περιβάλλοντα ευεπίφορα στις επιδράσεις των νεωτερικών, και κάποτε ριζοσπαστικών, διαφωτιστικών ιδεών και με έντονες τις κοινωνικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις των αρχών του 19ου αιώνα.

Το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που είχε αποκτήσει ισχυρή δυναμική μετά το 1750 στα Βαλκάνια, είχε φροντίσει να προετοιμάσει ιδεολογικά τον ξεσηκωμό του Γένους. Η εξέταση βιβλίων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού –που δημοσιεύθηκαν κατά κύριο λόγο στα κέντρα της ελληνικής Διασποράς– καθιστά φανερή την πλούσια ελληνική πολιτική σκέψη πριν τον ξεσηκωμό. Η Φιλική Εταιρεία ως μορφή νεωτερικής πολιτικής δράσης ίσως είναι πρακτική πολιτική εκδήλωση του Διαφωτισμού στο ασφυκτικό πλαίσιο της καταστολής των φιλελεύθερων κινήματων την εποχή της Παλινόρθωσης.

Αυτό συνιστά την υπόθεση εργασίας του κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Ομότιμου Καθηγητή του ΕΚΠΑ, ο οποίος τονίζει αρχικά την καθοριστική συμβολή της Γεωγραφίας στην Ιστορία –αποδίδοντας τα δέοντα στη Σχολή των *Annales*– και εν συνεχεία προβάλλει τη θεωρία των τριγώνων και στον ιστορικό χάρτη της Φιλικής Εταιρείας, από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη και στο Ισμαήλι, ως «εδρών» της Εταιρείας, μέχρι την πύκνωση του δικτύου στη Διασπορά και τη μητροπολιτική Ελλάδα.

Η αείμνηστη Ευρυδίκη Σιφναίου, στη δική της εισήγηση «συνομιλεί» με αυτή του κ. Κιτρομηλίδη, αφού προσθέτει τον χάρτη των δικτύων αλληλογραφίας μεταξύ των μελών της Φιλικής. Προβάλλει τους λόγους για τους οποίους η Οδησός κατέστη προνομιάς χώρος για την ίδρυση και τη δράση της Εταιρείας. Ενδεικτικά στέκομαι: εκτός Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε ορθόδοξη χώρα, σε πόλη ιδρυμένη, κατοικούμενη και διοικούμενη από ξένους, σε μεγάλη απόσταση από την πρωτεύουσα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Με τη δραστηριότητα των εμπόρων να επικαλύπτει αυτή των συνωμοτών και με την αξιοποίηση για τους σκοπούς

της εταιρείας φαινομενικά αθώων εμπορικών πρακτικών, η Εταιρεία ανδρώθηκε.

Η κ. Μαρία Ευθυμίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του ΕΚΠΑ, αφιερώνει την εισήγησή της στην υιοθέτηση από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη του Μεγάλου Σχεδίου που είχε πιθανότατα συντάξει ο Κεφαλονίτης Διονύσιος Ευμορφόπουλος και προέβλεπε να εκραγεί η επανάσταση στην Κωνσταντινούπολη με συντονισμένη δράση των Ελλήνων εκεί, να πυρποληθεί ο στόλος, να δολοφονηθεί ο σουλτάνος και να υπάρξουν πολλαπλοί και παράλληλοι οπλισμοί. Σας υπενθυμίζω τη σκηνή από την ταινία *Παπαφλέσσας*, με τον Δ. Παπαμιχαήλ στον ομώνυμο ρόλο, ο οποίος αναφέρει το συγκεκριμένο σχέδιο στη σύσκεψη της Βοστίτσας. Αρχικά είχε προταθεί και υιοθετηθεί το *Σχέδιον Γενικόν*, που καθιστούσε την Πελοπόννησο κέντρο της Επανάστασης, στόχευε στην ταυτόχρονη εξέγερση Σέρβων και Μαυροβουνίων, στην πρόκληση αναταραχής στις Ηγεμονίες και στόχευε στην πυρπόληση του οθωμανικού στόλου, με τρόπο ώστε να φανεί ως τυχαίο και όχι προσχεδιασμένο γεγονός. Η κ. Ευθυμίου εξηγεί για ποιους λόγους ένας σημαντικός αριθμός Φιλικών υιοθέτησε το τολμηρότερο σχέδιο με έμφαση στη σημειολογία της Κωνσταντινούπολης για τον ελληνισμό αλλά και τους λόγους που δεν ευοδώθηκε αυτό.

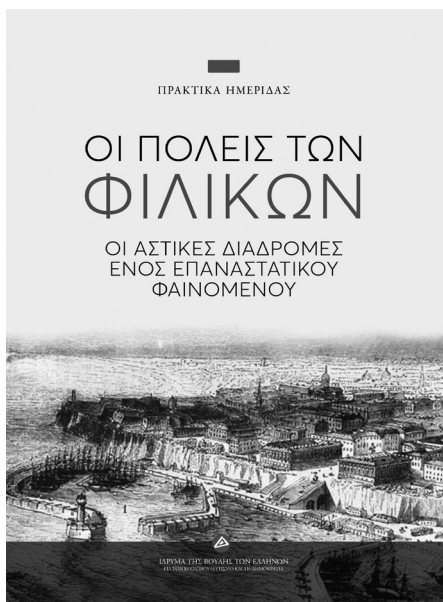
Ο κ. Δημήτριος Κοντογεώργης, διδάσκων στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, στρέφει το βλέμμα του στη Μολδοβλαχία και χαρτογραφεί την παρουσία των Φιλικών και την διείσδυση του μηνύματος της Εταιρείας σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, όχι πάντα με την ίδια επιτυχία. Αξιοποιώντας την πολύ χρήσιμη και ακόμα ανέκδοτη διδακτορική διατριβή του Φράγκου, παρουσιάζει γράφημα της κατανομής των μελών της Φιλικής με βάση τον τόπο μύησης και την εργασία, και αναλύει τομείς, όπως η λογοτεχνία, το θέατρο, τα τυπογραφεία. Παραδειγματική περίπτωση είναι ο Παναγιώτης Ρουμπίνης, έμπορος στο Ισμαήλι, του οποίου και η μετεπαναστατική δράση φανερώνει ότι το τυπικό τέλος της Εταιρείας, τον Δεκέμβριο του 1821, δεν ανέκοψε τις διαδρομές των Φιλικών στις Ηγεμονίες.

Η κ. Μαρία Παπαθανασίου, Επίκουρη Καθηγήτρια στο ΕΚΠΑ, αναδεικνύει τη Βιέννη ως πόλη που μολονότι δεν ανήκει στις πόλεις των Φιλικών, εντούτοις αναμφίβολα εντάσσεται στο πολιτισμικό περιβάλλον που εξέθρεψε πολιτικές σκέψεις, οι οποίες συνέβαλαν καίρια στην ιδεολογική προπαρασκευή της Επανάστασης. Κατ' ευτυχή συγκυρία την εποχή που ιδρύεται η Εταιρεία, στη Βιέννη ο αριθμός των Ελλήνων βρίσκεται στην αξιολογότερη φάση του. Είναι παγχοίμως γνωστό πως η Βιέννη υπήρξε για τον ελληνισμό μια πόλη με έντονη εκδοτική δραστηριότητα, ένα εργαστήριο του λογίου, κατά την έκφραση της Βάσως Σειρηνίδου.¹ Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις πολιτικές και ιδεολογικές ζυμώσεις στη Βιέννη του ύστερου 18ου αιώνα, που αναμφίβολα αγγίζουν και τους Έλληνες που διαβιούν εκεί. Τέλος, διερευνά τη δράση της Φιλομούσου Εταιρείας, συνιδρυτής της οποίας υπήρξε ο Ιω. Καποδίστριας, και αναζητά τυχόν υπόγειες διασυνδέσεις μεταξύ Φιλικής και Φιλομούσου.

Ο κ. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών ΠΕ/ΕΙΕ, επεκτείνει παλαιότερους προβληματισμούς του Βασίλη Παναγιωτόπουλου² για τον ρόλο της Πί-

1. Β. Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα)*, Αθήνα 2011, σ. 240.

2. Β. Παναγιωτόπουλος, «Κάτι έγινε στην Πίζα το 1821», *Τα Ιστορικά*, τ. 3, τχ. 5 (Ιούνιος 1986), σ. 177-182.

ζας και του Λιβόρνο στην προετοιμασία της Επανάστασης. Είναι γνωστό πως η Πίζα φιλοξενούσε πλειάδα Ελλήνων φοιτητών και αποτέλεσε σημείο συνάντησης δύο ιδεολογικών ρευμάτων, του ριζοσπαστικού ρομαντισμού και του κρατικού διαφωτισμού, ή, αν προτιμάτε, η αγγλική φιλελεύθερη εκδοχή συνάντησε τη φαναριώτικη ηγεμονική. Υπήρξε, επιπλέον, και σταθμός για τον Σέλεϋ, τον Βύρων, τον Ιωάννη Καρατζά και τον Μαυροκορδάτο. Το ελεύθερο λιμάνι του Λιβόρνο θα γίνει δίαυλος μετάβασης προς την επαναστατημένη Ελλάδα για τον τελευταίο. Στην Πίζα θα βρεθεί και ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας, χωρίς να σταθεί δυνατό να ταξιδέψει προς την Ελλάδα. Στη μελέτη τονίζεται, επίσης, πως στην Πίζα θα διαμορφωθεί μια στάση αντιψηλαντική.

Ο κ. Δημήτρης Δημητρόπουλος, Διευθυντής Ερευνών ΠΕ/ΕΙΕ, στρέφει το ενδιαφέρον του στα Ιωάννινα, σε ένα από τα πλέον καταξιωμένα οικονομικά και πνευματικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπό τον έλεγχο του Αλή πασά. Μελετώντας εξονυχιστικά πολλά στοιχεία, αναδεικνύει ότι γενικότερα οι Ηπειρώτες και ειδικότερα οι Γιαννιώτες στελέχωσαν τη Φιλική Εταιρεία καταλαμβάνοντας την τέταρτη πολυπληθέστερη κατηγορία μελών μέσα στους κόλπους της, αλλά αυτό συνέβη κυρίως στη Διασπορά και όχι τόσο στη γενέθλια γη. Αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος της σύγκρουσης του Αλή πασά με τον σουλτάνο στη διαμόρφωση μιας ιδιάζουσας σχέσης μεταξύ των χριστιανών ανθρώπων του πασά (ενδεικτικά του Μάνθου Οικονόμου και του Αλέξιου Νούτσου) με την Εταιρεία.

Ο κ. Διονύσης Τζάκης, από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο, εξετάζει τη σχέση των κοτζαμπάσηδων με το ελληνικό εθνικό κίνημα, ένα κρίσιμο ζήτημα για την ευρύτερη κατανόηση και ερμηνεία της Επανάστασης συνολικά. Αρχικά ομαδοποιεί με κριτήριο το ερμηνευτικό σχήμα παράδοση/νεωτερικότητα τις αντιλήψεις των ιστορικών. Στη συνέχεια εξετάζει την επέκταση της Φιλικής Εταιρείας στην Πελοπόννησο. Τονίζει πως η υιοθέτηση του συστήματος των Αποστόλων αποτέλεσε καταλύτη στη διεύρυνση του αριθμού των μελών της Εταιρείας και ειδικά στην Πελοπόννησο, ενώ στη συνέχεια τεκμηριώνει ότι η δημιουργία των Εφορειών δείχνει πως οι τοπικές αρχηγείες αναγνώριζαν ότι η πηγή νομιμοποίησής τους ήταν η ηγεσία της Εταιρείας. Η εισήγηση του κ. Τζάκη οδηγεί σε ευρύτερο προβληματισμό για την ανάγκη επανεκτίμησης και εμπλουτισμού των ερμηνειών σχετικά με τη διεύρυνση των επαναστατικών ιδεών στις τοπικές κοινωνίες της Πελοποννήσου.

Η κ. Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ομότιμη Καθηγήτρια του Ιονίου Πανεπιστημίου, ερευνά την περίπτωση της Ζακύνθου. Τονίζει τη στενή σχέση του νη-

σιού τόσο με τη Δύση όσο και με την Ανατολή, και ειδικότερα με τη γειτονική Πελοπόννησο, με έμφαση στην εμπορική διάσταση που πήγαζε από την καλλιέργεια της σταφίδας και του ελαιόλαδου. Μετά από μια ιστορική αναδρομή στην εμφάνιση και τη διάδοση δημοκρατικών ιδεών στο νησί, προχωρεί στην εξέταση της παρουσίας Ζακυνθινών στη Φιλική Εταιρεία και εξετάζει την κοινωνική και οικονομική υπόστασή τους. Εξαιρεί τη γενικότερη συμβολή του Διονυσίου Ρώμα και επεκτείνει τον στοχασμό της στην περίφημη *Επιτροπή Ζακύνθου* και τον πολύ σημαντικό ρόλο της σε οικονομικό, πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο.

Η κ. Νάσια Γιακωβάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια του ΕΚΠΑ, διερευνά τους οργανωτικούς σταθμούς της Φιλικής Εταιρείας, την Οδησό, την Κωνσταντινούπολη και το Ισμαήλι, ως σημεία ενός οδικού χάρτη. Τονίζει πόσο μεγάλη πρόκληση για τους ιστορικούς αποτελεί η μελέτη της Εταιρείας, με ένα από τα κριτήρια να είναι η συγκέντρωση και η επεξεργασία των διάσπαρτων και πολύγλωσσων αρχειακών καταλοίπων που αφορούν σε αυτήν. Στη συνέχεια στρέφει την προσοχή της στην Οδησό και τονίζει τον καθοριστικό ρόλο της τόσο στην ίδρυση όσο και στη στερέωση της Εταιρείας, μετά τον αρχικό ενθουσιασμό αλλά και τις πρώτες αστοχίες (υπόθεση Γαλάτη και Καραγεώργη). Καθοριστική είναι η μύηση του Άνθιμου Γαζή, σύμφωνα με την ερευνήτρια στα μέσα του 1817 και όχι τον Ιούνιο του 1816, όπως είναι γενικά παραδεκτό, και των παλαίμαχων στρατιωτικών Αναγνωσταρά, Χρυσοσπάθη και Δημητρόπουλου, σε πολιτικό ρόλο πλέον. Τον Μάιο του 1818 άρχεται η φάση της Κωνσταντινούπολης. Αναμφίβολα αποτελεί διεσδυσση στο κέντρο της Αυτοκρατορίας με την πολυπληθή και ισχυρή ελληνική παρουσία και ταυτόχρονα εκφράζει την εξωστρέφεια και την αποφασιστικότητα. Στο Ισμαήλι η Εταιρεία αξιοποιεί και τις συνθήκες που ήδη προανέφερα στην παρουσίαση της εισήγησης της αείμνηστης Ευρ. Σιφναίου. Καταλήγοντας, η κ. Γιακωβάκη επισημαίνει πως η Φιλική Εταιρεία είχε μια *κινούμενη έδρα*.

Βαρύ το φορτίο που επωμίστηκε η κ. Άννα Καραπάνου του Τομέα Εκδόσεων του Ιδρύματος της Βουλής. Ανέλαβε την επιμέλεια των κειμένων καθώς και την εκδοτική φροντίδα. Ανταποκρίθηκε με απόλυτη ευσυνειδησία και αρτιότητα στα καθήκοντά της και της αξίζουν πολλά συγχαρητήρια.

Στην αρχή του τόμου η κ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, επιστημονική επιμελήτρια και Ομότιμη Καθηγήτρια του ΕΚΠΑ, καταθέτει κάποιες εισαγωγικές σκέψεις επισημαίνοντας τις πολλαπλές συνομιλίες που διεξάγονται μεταξύ των εισηγήσεων που περιλαμβάνονται στο βιβλίο. Για μια ακόμη φορά ανταποκρίθηκε πλήρως στον δύσκολο ρόλο της επιμελήτριας και το αποτέλεσμα είναι πραγματικά αντάξιο των προσδοκιών του καλαίσθητου και φιλόστορα αναγνώστη. Επιπλέον, ήταν εκείνη που διατύπωσε την πρόταση της ευρηματικής, ερευνητικά πρόσφορης, εξειδικευμένης θεματικής του τόμου.

Αναμφίβολα ο τόμος αυτός συνεχίζει τον διάλογο για την κατανόηση της νεότερης ιστορίας μας, αυτόν που ξεκίνησε ήδη από το 1834 με το *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας* του Ιωάννη Φιλήμονα.